

Қурбонова Рухшона.

Юнус Ражабий номидаги Ўзбек миллий муסיқа санъати институти
2 босқич талабаси.

Аннотация: Мазкур мақолада ХХ аср бошларида Туркистонда шаклланган жадидчилик ҳаракатининг санъат ва маданият соҳаларидаги фаолияти илмий таҳлил этилган. Жадидлар маданият ва санъатни жамиятни ислоҳ этиш, миллий онгни уйғотиш, эстетик тарбия ва ахлоқий инқирозга қарши курашишда самарали восита сифатида баҳолаганлар. Театр, муסיқа, матбуот ва адабиёт жадидлар фаолиятида фақат эстетик ифоданинг эмас, балки мафкуравий тарғиботнинг ҳам муҳим шакли сифатида намоён бўлган. Мақолада Бехбудий, Фитрат, Авлоний каби маърифатпарварлар ижоди орқали жадидларнинг маданиятга ёндашуви, уларнинг миллий уйғониш парадигмаси доирасидаги ўрни ҳамда бу мероснинг замонавий аҳамияти ёритилган.

Калит сўзлар: Жадидчилик, Туркистон, санъат, маданият, театр, муסיқа, адабиёт, матбуот, миллий уйғониш, маърифий гуманизм.

Аннотация: В данной статье научно проанализирована деятельность джадидского движения, сформировавшегося в Туркестане в начале ХХ века, в области искусства и культуры. Джадиды оценивали культуру и искусство как эффективное средство реформирования общества, пробуждения национального самосознания, эстетического воспитания и борьбы с нравственным кризисом. Театр, музыка, пресса и литература проявлялись в деятельности джадидов не только как важная форма эстетического выражения, но и как важная форма идеологической пропаганды. В статье освещается подход джадидов к культуре через творчество таких просветителей, как Бехбуди, Фитрат, Авлони, их место в рамках парадигмы национального возрождения и современное значение этого наследия.

Ключевые слова: Джадидизм, Туркестан, искусство, культура, театр, музыка, литература, пресса, национальное возрождение, просветительский гуманизм.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the activities of the Jadid movement in the fields of art and culture, which took shape in Turkestan at the beginning of the 20th century. The Jadids considered culture and art as an effective means of reforming society, awakening national consciousness, aesthetic education, and combating moral crisis. Theater, music, press, and literature manifested themselves in the activities of the Jadids not only as a form of aesthetic expression, but also as an

important form of ideological propaganda. The article highlights the Jadids' approach to culture through the works of enlighteners such as Behbudi, Fitrat, and Avloni, their role within the national awakening paradigm, and the contemporary significance of this heritage.

Keywords: Jadidism, Turkestan, art, culture, theater, music, literature, press, national revival, educational humanism.

Туркистон жадидларининг санъат ва маданият соҳасидаги фаолияти ҳақида, аниқроғи уларнинг ушбу соҳаларга бўлган қарашлари қандай қилиб миллий уйғониш парадигмасига асос бўлганини кўп бора таъкидланиб борилади. Маълумки, XIX аср охири ва XX аср бошларида Марказий Осиёда, хусусан, Туркистонда катта ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар юз берди. Мустамлака босими, жаҳолат ва саводсизлик шароитида янги бир интеллектуал қатлам *жадидлар* шаклланди. Улар *таълим, матбуот, санъат, маданият* воситасида халқни уйғотишга интилдилар. Уларнинг мафкураси бир неча таянч ғояларга асосланади: бу *маърифий гуманизм, миллий уйғониш, ижтимоий ислоҳот ва замонавийлик* билан *диний қадриятларнинг* уйғунлиги. Бу ёндашув уларни турли йўналишларда фаолият юритишга ундади.

Жадидчилик нафақат таълим тизимида, балки санъат ва маданият соҳаларида ҳам янгиланишга асос солган ҳаракат сифатида тарих саҳнасига чиқди. Уларнинг санъат ва маданиятга ёндашуви модернизм ва миллий ўзлик концепцияларини бирлаштирган ҳолда амалга ошди. Жадидлар учун санъат бу эстетик ҳодиса эмас, балки *жамиятни уйғотиш, ахлоқий тарбия, танқидий тафаккурни шакллантириш, миллий онгни ривожлантириш* воситаси эди. Жадидлар фаолиятининг мафкуравий асосини маърифий гуманизм, миллий уйғониш, ижтимоий ислоҳот ва дин ва замон уйғунлиги ташкил этган. Улар “янги мактаб”лар ташкил қилиш орқали халқни саводли қилиш билан бирга, маданиятни халқ руҳиятини уйғотиш қуроли сифатида қарадилар.

Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдулла Авлоний, Мунавварқори Абдурашидхонов, Фитрат (Абдурауф Фитрат), Чўлпон (Абдулҳамид Султонзода), Садриддин Айний, Абдурауф Муҳиддинхўжаев, Ҳожси Муин Шуқурий, Абдулазиз Дамолла, Муҳаммаджон Ҳиндустоний сингари мутафаккирлар маданиятни фақат анъанавий қадриятлар мажмуи сифатида эмас, балки замонавий тараққиёт мезонларига жавоб берувчи ижтимоий институт сифатида талқин этдилар. Асосий ғоялар:

✓ Маданий асослар ва мафкура – жадидчилик ҳаракатининг маданий ёндашуви маърифий гуманизм, миллий уйғониш, ижтимоий ислоҳот ва замонавийлик билан диний қадриятлар уйғунлигига асосланган.

✓ Театр санъати – жадидлар томонидан яратилган сахна асарлари орқали театр ижтимоий танқид ва ахлоқий тарбиянинг кучли воситаси сифатида шаклланди.

✓ Муסיқа – шарқ муסיқа санъатини миллий онг, эстетик идеал ва тарихий хотира ифодаси сифатида ёритди. Муסיқа маданиятни илмий таҳлил қилиш ва замонавийлаштириш воситасига айланди.

✓ Матбуот ва адабиёт – жадидлар матбуот ва адабиёт орқали халқ тафаккурини шакллантириш, диний реформизм, аёл эркинлиги, ахлоқий инқироз каби мавзуларни кенг ёритишга эришганлар. Уларнинг асарлари реалистик, содда ва халқ тилига яқин эди.

✓ Маданиятнинг жамиятдаги роли – жадидлар маданиятни фақат ўтмишни акс эттирувчи эмас, балки миллий мустақиллик сари етакловчи ғоявий куч сифатида баҳолаганлар. Улар маданиятни халқ тафаккурига сингдиришни ўз ҳаракатларининг марказига қўйганлар.

Жадидлар халқ билан бевосита мулоқот ўрната оладиган восита сифатида айнан сахна санъатига катта эътибор қаратдилар. 1911-йилда *Беҳбудий* томонидан ёзилган *“Падаркуш”* драмаси илк ижтимоий-реалистик асар бўлиб, оила, тарбия, авлодлараро муаммолар ва диний жаҳолатни танқид остига олади. Авлоний каби жадидлар томонидан ёзилган пьесаларда ҳам адолатсизлик, эркак ва аёл тенглиги, саводсизлик каби долзарб масалалар илгари сурилган. Театр томошалари Тошкент, Самарқанд, Фарғона, Бухоро каби шаҳарларда янги босма матбуот воситалари билан бир қаторда халқни жамиятдаги ўзгаришларга жалб қилиш воситаси бўлди. Театр орқали эстетик тарбия, ахлоқий сабоқлар, ватанпарварлик, ижтимоий танқид ғоялари сингдирилган.

Абдурауф Фитрат ўзининг муסיқага оид қарашлари билан ҳам ажралиб туради. Унинг *“Аруз ҳақида”*, *“Нажот йўли”*, *“Юрт қайғуси”*, *“Оила”*, *“Ўзбек классик муסיқаси ва унинг тарихи”* каби асарларида маданият ва муסיқий мерос таҳлил қилинади. Фитрат миллий муסיқа қадриятларини тиклаш билан бирга, уларни назарий жиҳатдан асослаб берди. Унинг фикрича, Шарқ муסיқа санъати миллий онг ифодаси ҳисобланиб, у орқали халқ тарихий хотирасини ва эстетик идеалини акс эттиради. Жадидлар ўз даврининг чолғу, ашула ва мақом меросига илмий ёндашишга ҳаракат қилиб, уни рус ва Европа муסיқа тизимлари билан қиёслаб, муסיқанинг миллий-маданий функциясини таҳлил қилдилар.

Жадидлар фаолияти матбуот ва адабиёт билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу воситалар орқали улар маданий ислохотларни халқ онгига сингдиришга ҳаракат қилганлар. Беҳбудийнинг *“Ойна”*, Мунаввар қорининг *“Хуррият”*,

Авлонийнинг “Ислом тарбияси”, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” каби асарлари санъат орқали ахлоқ, илм, ватанпарварлик, ислохот ғояларини тарғиб қилади.

Уларнинг адабий услуби янги: халқ тили асосида, содда, таъсирли, реалистик тасвирга эга эди. Жаҳид адабиёти ижтимоий ҳаётни акс эттириш орқали маданий онгни уйғотди. Айниқса, уларда аёл масаласи, диний реформизм, ахлоқий инқироз мотивлари асосий ўринни эгаллади.

Жаҳидлар учун маданият бу ижтимоий ислохотлар учун ғоявий платформа эди. Улар маданиятни фақат ўтмишни сақловчи эмас, балки модернизация ва миллий мустақиллик сари етакловчи куч сифатида баҳолаганлар. Жаҳидлар фикрича, агар халқ маданиятдан узилса, у мустамлака тафаккурига бўйсунди. Шунинг учун улар санъат ва маданиятни халққа қайтариш, уни янгилаш ва халқ тафаккурига сингдиришни мақсад қилганлар. Туркистон жаҳидлари ижоди санъат ва маданият соҳасида янги уйғониш даврини бошлаб берди. Уларнинг фаолияти шунчаки маърифий ҳаракат эмас, балки комплекс маданий-ислохотчилик тизими эди. Улар маданият орқали миллий ўзликни, тарихий хотирани ва эркин тафаккурни қайта тиклашга интилдилар. *Театр, адабиёт, муסיқа, матбуот* орқали улар жамиятнинг эстетик ва ахлоқий даражасини кўтаришга ҳаракат қилдилар.

Жаҳидларнинг бу мероси ҳозирги Ўзбекистон маданий тараққиётининг негизларидан биридир. Уларнинг ижоди, қарашлари, маданиятга берган баҳолари замонавий эстетик, социологик ва тарихий тадқиқотлар учун бой манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Фойдаланган адабиётлар:

1. “Ўзбек миллий мақом санъатининг тарихий ва назарий асослари” Республика илмий-амалий анжумани. “Муסיқа” нашриёти 2020.
2. Зокиржон Орипов. Устоз ва олим. “Ражабийхонлик” илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент-1993.
3. Исҳоқ Ражабов. Мақом асослари. Иккинчи нашр. Тошкент-2019.
4. Исҳоқ Ражабов. Мақомлар масаласига доир. 1963
5. А.Фитрат “Ўзбек классик муסיқаси ва унинг тарихи”. “Фан” нашриёти Тошкент-1993.